

A középkori Magyar Királyság egyházigazgatásának néhány kérdése*

Thoroczkay Gábor

Az alábbiakban a korai magyar egyháztörténet három, az utóbbi évek-
évtizedek kutatásában gyakran taglalt problémáját foglalom össze, mindig
hangsúlyosan utalva saját kutatásaimra is. Az államszocializmus évei után
Magyarországon újra felélénkült az egyháztörténet művelése, így számos —
korábban is vizsgált — kérdés került új megvilágításba.

A kalocsai érsekség kialakulásával kapcsolatos elméletek

A magyar egyház korai történetének legtöbb vitát kiváltó kérdése az a tény,
hogy az államalapító Szent István király (1000/1001–1038) egyházszerve-
ző tevékenysége¹ során két érsekséget hozott létre, a királyi székvárosban
megalapított esztergomi Szent Adalbert-érsekséget, valamint a szintén
Duna-menti, dél-magyarországi kalocsai Szent Pál-érsekséget. Napjaink-
ban négy elmélet is él a második, kalocsai érsekség létrejöttével kapcsolat-
ban.

Az első a bizánci szertartású érsekség teóriája. Ennek alapját az képe-
zi, hogy bizánci és óorosz források szerint a Tiszától keletre, valószínűleg
Erdélyben a gyula tisztséget viselő magyar törzsfő a 950-es években meg-
keresztelkedett, és egy Hierotheos nevű, a konstantinápolyi pátriárka által
felszentelt térítőpüspököt hozott magával. E főpap templomának alapjait
megtalálták a régészek Gyulafehérvárott. Ez a *Turkia püspöke* a kutatók
döntő többsége szerint az Szent István-i állam- és egyházszervezésig mű-
ködhetett a Kárpát-medencében. A problémát az okozza, hogy bizánci
püspökséglisták (*notitia episcopatum*-ok), sőt pecsétek alapján a 11. szá-
zadban pedig létezett egy *Turkia metropolitája* tisztség a bizánci egyház-
ban. Ezt néhány bizantinológus (Nikolaos Oikonomidész), magyar nyelvtör-
ténész (Szentgyörgyi Rudolf), illetve görögkatolikus egyháztörténész (Baán
István) a magyar hierarchia részeként, olykor a kalocsai érsekkel azonos
főpapként értékelte. A magyar egyháztörténeti kutatás nagy része elveti
ennek a bizánci főpapnak Kalocsával való kapcsolatba hozását, hangsú-
lyozva: a források a latin egyházszervezés részeként tárgyalják Kalocsa
egyházának alapítását, a 20. század elején feltárt első, 11. századi székes-
egyház teljességgel a nyugati egyházi építészetből vezethető le, a legújabb
— alább idézendő — kutatások német eredetű, államalapítás-kori vagy még
az előtti réteget mutatnak ki liturgikus hagyományában stb. Véleményem
szerint *Turkia metropolitája* igénycím lehetett a bizánci hierarchiában, a
Kárpát-medencéből kiszorult *Turkia püspökének* rangemelésben részesí-

* A munka az MTA-PTE-ELTE Középkori Egyházi Archontológia Kutatócsoport
(azonosító szám: 1421707) keretében készült.

¹ THOROCZKAY GÁBOR: Szent István egyházmegyéi – Szent István püspökei. In: Uő:
Írások az Árpád-korról. (Történeti és historiográfiai tanulmányok) Bp., 2009. (TDI-
Könyvek 9.) (továbbiakban: THOROCZKAY, 2009.) 33–50. pp. (Első megjelenése: Szent
István és az államalapítás. Szerk.: Veszprémy László. Bp., 2002. [Nemzet és
emlékezet] 482–494. pp.)

tett, a Magyar Királyságban azonban már ténylegesen nem működő utóda lehetett.²

A második elmélet eredetét lényegében Kristó Gyula 1988-ban megjelent, a vármegyék kialakulásáról írt munkájában kereshetjük. A neves történész 1009-ben jelölte meg az érsekség alapítási évét, és miután korábban már bizonyította, hogy a néhány forrásban előkerülő ún. fekete magyarok a későbbi pécsi püspökség területén éltek, a Duna másik partját is nekik ítélte, és e rejtélyes etnikum érsekségeként határozta meg a kalocsai egyházat.³ A nagy tekintélyű Kristó elméletét sem kísérte túl nagy elismerés, de az kétségtelen: Pécs és Kalocsa egyházainak valamiféle korai összetartozását a Kalocsánál létező Szent Pál- és a Pécsnél fennálló Szent Péterpatrocíniumok szokott kapcsolatán kívül váratlanul az a friss megfigyelés is megtámogatja, miszerint korai liturgikus hagyományuk egy része is egy tőről fakadt.⁴

A harmadik és negyedik elmélet az ún. címzetes érsekségi vagy autokefalitási teória, amely Koszta László nevéhez fűződött, és az ezzel vitakozó, leginkább térítési elméletnek nevezhető elképzelés, amelyet jelenleg e sorok írója képvisel. Koszta először 1996-ban foglalkozott Kalocsa érsekségének címzetes mivoltával, esetleges autokefalitásával, de monografikusan csak tragikusan korán lezárult pályája végén, 2013-ban fejtette ki.⁵ Az elmúlt évtizedekben magam is több, Koszta nézeteivel polemizáló írást szenteltem a kalocsai érsekség kialakulásának.⁶

Az a felfogás, hogy Kalocsa esetleg csak érsekségi címet viselő, de metropolitai joghatóságot nem gyakorló államalapítás-kori egyházmege

² Összefoglalóan ld.: KOSZTA, LÁSZLÓ: Byzantine Archiepiscopal Ecclesiastical System in Hungary? In: A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc. Szerk.: Terézia Olajos. Szeged, 2014. (Acta Universitatis Szegediensis Opuscula Byzantina 11.) 125–143. pp.; THOROCZKAY GÁBOR: Szent István okleveleiről. In: UÓ: Ismeretlen Árpád-kor. (Püspökök, legendák, krónikák). Bp., 2016. (továbbiakban: THOROCZKAY, 2016.) 45–78. p., 50–52. pp. (Első megjelenése: *Századok*, 2009. 1385–1412. p.) (Mindkét közlemény hozza a teljes vonatkozó szakirodalmat.) Újabb, fontos megnyilatkozás: BAÁN ISTVÁN: Turkia metropóliájáról egy negyedszázad múltán – Válaszadási kísérlet a felmerült problémákra. In: UÓ: Bizáncon innen és túl. Tanulmányok. Nyíregyháza, 2018. 207–231. pp.

³ KRISTÓ GYULA: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp., 1988. (Nemzet és emlékezet) 442–446. p. (továbbiakban: KRISTÓ, 1988.)

⁴ KOVÁCS ANDREA: A középkori magyar liturgia Géza-kori elemei? In: *Magyar Zene*, 2018. 25–46. p.

⁵ KOSZTA LÁSZLÓ: A keresztény egyházszerkezet kialakulása. In: Árpád előtt és után. Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéről. Szerk.: Kristó Gyula – Makk Ferenc. Szeged, 1996. (Szeged-könyvek 2.) 105–115. p., 109–110. pp.; UÓ: A kalocsai érseki tartomány kialakulása. Pécs, 2013. (Thesaurus Historiae Ecclesasticae in Universitate Quinqueecclesiensi, 2.)

⁶ Ezek összefoglalását ld.: THOROCZKAY GÁBOR: Viták keresztüztüében. (A kalocsai érsekség kutatásának története Katona Istvántól napjainkig). In: THOROCZKAY, 2016. 209–217. pp. (Első megjelenése: *Historia critica*. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből. Szerk.: Manhercz Orsolya. Bp., 2014. [Publicationes Instituti Historici Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae I.] 145–151. pp.)

lenne, azonban már korábban, a 18. század végétől napirendre került.⁷ Koszta László szerint Kalocsa helyén egykori pogány nagyfejedelmi központ lehetett, ahol 1009-ben hoztak létre érsekséget Asztrik (Aserik, Asztrik) számára. Ő nem vallotta e személy azonosságát Anasztáz pannonhalmi apáttal, későbbi esztergomi érsekkel, jóllehet ezt korai forrás (az 1100 körüli Hartvik-féle Szent István-legenda)⁸ állítja. Asztrik Szent Adalbert környezetéből származhatott, Dél-Magyarországon lehetett missziós érsek, majd 1009-től, az egyházmegye alapításától kalocsai érsek volt, de nem metropolita. A 11–12. században ugyanis sehol sem kerülnek elő Kalocsa tartománybeli püspökségei, számtalanszor püspöknek titulálják a kalocsai főpapot stb. Mindezek Koszta számára az érsekség címzetes mivoltát támasztották alá. De megjegyzendő: Esztergom szuffragáneusait sem sorolják fel sehol sem e korszakban részletesen, de jó pár forrás érsekként emlékezik meg a kalocsai főpapról. Egy kútfőt viszont jó eséllyel ki kell vennünk a kalocsai érsek korai metropolitai mivoltát bizonyító dokumentumok közül: a *Significasti frater* kezdetű II. Paschalis-féle palliumlevél⁹ legrégebbi, Rómában megtalált kézírata szerint inkább az esztergomi érsekhez (Lőrínchez) szólhatott.¹⁰

Koszta szerint Kalocsa tehát eredetileg egy provincia nélküli, címzetes érsekség volt, amelynek párhuzamai a bizánci egyházban kialakuló, de a nyugati egyházban, Itáliában (Piacenza, Siponto stb.) is megjelenő ún. autokefál érsekségek voltak. Azonban valószínűleg itt nem autokefalitásról van szó, hanem a térítést a dél- és kelet-magyarországi területeken egy érsekre akarták bízni, aki palliumot is kapott (ld. pl. a Hartvik-legenda Asztrikkal és Kalocsával kapcsolatos elbeszélését),¹¹ és csak később rendelődtek hozzá szuffragáneus egyházmegyék. Ehhez már ténylegesen párhuzamként szolgál pl. az angliai York vagy a németországi Hamburg-Bréma érsekségeinek kialakulása, de a térítéssel való kapcsolatuk miatt hangsúlyozandó: ezeknél sem autokefalitásról van szó.

⁷ Ld. pl.: KATONA ISTVÁN: A kalocsai érseki egyház története. I. Ford.: Takács József. S. a. r., bev., jegyz.: Thoroczkay Gábor. Kalocsa, 2001. 79–84. pp. (Első megjelenése: KATONA, STEPHANUS: Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae. I–II. Colocae, 1800.); ERDÉLYI LÁSZLÓ: Árpád-kor. (A magyar állam, társadalom, művelődés legrégebbi története 1301-ig). Máriabesnyő–Gödöllő, 2008. (2. kiad.) 67. p. (Első megjelenése: Bp., 1922.)

⁸ *Scriptores rerum Hungaricarum*. Edendo operi praefuit: Szentpétery, Emericus. I–II. Bp., 1937–1938. (továbbiakban: SRH) II. 412. p.

⁹ *Diplomata Hungariae Antiquissima*. I. (1000–1131). Edendo operi praefuit: Györffy, Georgius. Bp., 1992. 345–346. pp.; JAFFÉ, PHILLIPPUS – LÖWENFELD, SAMUEL: *Regesta pontificum Romanorum ad annum 1198*. I–II. Lipsiae, 1885–1888. 6570. sz.

¹⁰ BRETT, MARTIN: Some New Letters of Popes Urban II an Paschal II. In: *Journal of Ecclesiastical History*, 2007. 75–96. pp., 89–94. pp. Ld. még: THOROCZKAY GÁBOR: Megjegyzések a 11–12. század fordulójának magyar egyháztörténetéhez. (Források, zsinatok, pápai követek). In: *Urbs, civitas, universitas*. (Ünnepi tanulmányok Petrovics István 65. születésnapja tiszteletére). Szerk.: Papp Sándor – Kordé Zoltán – Tóth Sándor László. Szeged, 2018. (Fontes et libri I.) 295–300. pp.

¹¹ SRH II. 416–417. pp.; Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1999. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) 327–328. pp. (Ford.: Kisdi Klára; bev., jegyz.: Thoroczkay Gábor.)

Koszta szerint metropolitai jogokat csak az utalásokból ismert 1161. évi pápai-magyar konkordátum alapján nyert a kalocsai érsekség, hiszen az 1180-as, 1190-es években keletkezett ún. jövedelemjegyzék már fel is sorolja tartománybeli egyházmegyéit (Erdély, Maros vagy Csanád, Bihar vagy Várad, Zágráb).¹² Ez azonban csupán pusztá feltételezés, az 1161. évi meg-egyezőssel kapcsolatba hozható források közül egyetlen egy sem utal kalocsai metropolitai jogkör létrehozására. Tehát a legvalószínűbb indok a második magyar érsekség létrehozatalánál a térítés lehetett, és tartománybeli püspökségei kialakulásukat követően fokozatosan rendelődtek metropolitai jogköre alá.

Helyzete azonban ténylegesen vitatott volt a 11–12. századi magyar egyházszerkezetben, nehéz lehetett megkérdőjelezni Esztergom érsekének joghatósági igényeit. Mindennek kimutatása Koszta László elvitathatatlan érdeme marad. Magam a kalocsai egyház alapítását is 1009 elé helyezném, 1002 táján már püspökség jöhetett létre e korai Árpád-házi centrumban, amely pár évvel később érsek-metropolitai székhely lett, a fentiek értelmében a kereszténység további terjesztését elősegítendő.

A magyarországi főesperességek kialakulása, kapcsolatuk a prépostságokkal

A magyar történetírás az utóbbi évtizedekben a főesperesi hivatal kialakulására az alábbi modellt dolgozta ki: a Szent István-i várakban felépített keresztelőegyház (*ecclesia baptismalis*) papja a későbbiekben felügyeletet gyakorolt a vár körzetében létrejövő további egyházak felett (először 1067-ben említenek kerületi papot), majd Szent László idejében *archipresbíter*-ként, Kálmán idejében *archidiaconus*-ként megjelentek a törvénykönyvek lapjain is, amelyekből kiderül, hogy felügyeleti-igazságszolgáltatási jogosítványaik voltak, amelyekből bizonyára jókora jövedelmük is származott.¹³

A magyar kutatás nem igazán fordított figyelmet arra az állásfoglalásra, amely megkülönböztette a 11. század végi *archipresbíter*-eket a később feltűnő főesperesektől (*archidiaconi*), bár ez a kutatói vélemény is számolt azzal, hogy az előbbiek területi hatásköre megfelelt a későbbi főesperesekéinek.¹⁴

Legújabbán kelet-közép-európai összehasonlításban is vizsgálták a kérdést: Cseh- és Lengyelországban az ún. nagyplébániák alakultak ki a központi váraknál, és a 12. század közepén-végén megjelennek mindkét területen az *archidiaconus*-ok, valamint cseh területeken a társaskáptalánok. A neves régész, Németh Péter véleményét, miszerint az ispáni várak melletti Szűz Mária-templomok lehettek az esperesi templomok, míg a

¹² BARTA GÁBOR – IFJ. BARTA JÁNOS: III. Béla király jövedelmei. (Megjegyzések középkori uralkodóink bevételeiről. In: *Századok*, 1993. 3. sz. 413–449. pp., 443–444. pp.; Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről. Szerk.: Thoroczkay Gábor. Szeged, 2018. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28.) 282–284. pp. (Ford., bev., jegyz.: Weisz Boglárka.)

¹³ MEZEY LÁSZLÓ: Csútmonostor alapítástörténete és első oklevelei (1264–1271). In: *Tanulmányok Budapest múltjából*, XV. Szerk.: Gerevich László – Tarjányi Sándor. Bp., 1963. 7–42. p., 8–12. p.; KRISTÓ, 1988. 214–220. pp.

¹⁴ SZENTIRMAI, ALEXANDER: Der Ursprung des Archidiaconats in Ungarn. In: *Österreichisches Archiv für Kirchenrecht*, 1956. 231–244. pp.

váraljai templomok Szent Mihály-titulussal, temetővel pedig a plébánia-egyházak,¹⁵ az újabb kutatás — mivel az államalapítás korában még nem tételez fel főesperességeket, csak a 11–12. század fordulójától — vitatja, és várkápolnákkal, illetve ezeken felül a főesperességek elődeiként pasztorációs egyházakkal (vesd össze az említett nagyplébániákkal) számol. Ez lehet tehát a magyarázata a magyar ispáni központokban (Borsod, Gyöngyöspata, Sopron, Visegrád stb., feltételezhetően Szabolcs) megjelenő két-két templomnak.¹⁶

Jóllehet források hiányában rendkívül nehéz a 11. századi magyarországi krisztianizáció folyamatát bemutatni, egy tény azért bizonyosan leszögezhető: a század végére mindenképpen területi elvű szervezetként kell a főesperességekre tekintenünk, amelyek olykor egészen korai, később már elenyészett világi területi felosztások emlékét (lásd például az északmagyarországi patai vagy a tiszántúli kemeji főesperességeket) is fenntartották.

További kérdés a későbbi főesperesi jogkört gyakorló prépostságok (Pozsony, Vasvár stb.) kialakulása. Itt magam részletes vizsgálatok alapján arra a következtetésre jutottam, miszerint a 12–13. század folyamán a főesperesi egyházakat a létrejövő társaskáptalanok prépostjaihoz kapcsolták. Tehát nem az ellenkezője történt, miszerint a létrejövő társaskáptalanok vezetői átvették a 13. század folyamán a már meglévő főesperességek irányítását, miként azt a nagytekintélyű Kristó Gyula gondolta a magyar történetírásban. Ez már csak azért is kizárható, mert például így a 13. század elején, amikor a főesperesek egyházmegyéik székeskáptalanjainak tagjai lettek, meg kellett volna jelennie a kúttfőkben pozsonyi főesperesnek (Esztergomban) vagy vasvári főesperesnek (Győrben), ami pedig nem történt meg.

A főesperesi hatalom, jövedelmek (bírságpénzek, *cathedraticum*) pedig egyes társaskáptalani prépostok számára vonzóvá tették főesperesi tisztségek megszerzését. Így történt ez a dél-magyarországi bodrogi *archidiaconatus*-szal, ezt a hajszentlőrinci prépost szerezte meg 1234-ben, és így betagozódott a kalocsai érseki káptalanba is; míg a szlavóniai csázmái (ma Čazma Horvátországban) prépostsághoz már 1232. évi alapításakor hozzátartoztak a guscei főesperességet.¹⁷

Megjegyzendő még: sohasem az adott püspöki (érseki) székhelyen működő társaskáptalanok (mint például az Esztergom-Szenttamáshegyi vagy a győri Szent Adalbert-prépostságok) prépostjai lettek valamelyik

¹⁵ NÉMETH PÉTER: Civitas és suburbium. In: *Soproni Szemle*, 1981. 50–58. pp.

¹⁶ MORDOVIN MAXIM: Templomok az ispánsági várakban. In: *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*. Szerk.: Kovács László – Révész László – Bollók Ádám. Bp., 2016. 777–794. pp.

¹⁷ THOROCZKAY GÁBOR: Megjegyzések a nyitrai és pozsonyi egyház korai történetéhez. (Kálmán király I. törvénykönyve 22. cikkelyének szöveghagyományáról.) In: THOROCZKAY, 2009. 89–107. pp., 99–102. pp. (Első megjelenése: *Századok*, 2008. 359–363. pp.); UÓ: A messziről jött királyné prépostsága. (A hajszentlőrinci prépostság korai története 1342-ig.) In: *Arcana tabularii*. (Tanulmányok Solymosi László tiszteletére). Szerk.: Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél. I–II. Bp.–Debrecen, 2014. II. 321–335. pp.

főesperesség főesperesei, hanem mindig az egyházmegye székhelyétől távol eső társaskáptalanok vezetőihez rendelték az *archidiaconus*-i tisztséget.

Nyitra és Pozsony korai egyházai. *Eigenbistum*-ok Magyarországon?

Nyitra környékének egyházszervezetét a 9. század elejétől a 13. század elejéig egy évtizede Koszta László tekintette át. Megállapította, hogy a Nyitri államban 880-ban Nyitrán létrejött, de csak rövid ideig működő püspökség hatása, továbbélése lehetetlen, az esztergomi érsekséggel kapcsolatos székhelyáthelyezési, ún. *translatio sedis*-teóriákkal egyetemben. A Nyitrán a 11. század elejétől megjelenő Szent Emmerám-patrocínium sem köthető a morva időkhöz, hanem az Gizella királynéhoz és a kíséretében Magyarországra jövő német egyháziakhoz kapcsolható. Nyitra 11. század elejétől kimutatható jelentősége kereskedelmi hátterű lehetett.

Nyitra egyházi intézményeinek jelentőssé válása összefüggésben volt a hercegség (*ducatus*) létrejöttével. A 11. század második felében valószínűleg Géza herceg egy rezidenciális társaskáptalant alakított ki itt, miként az Nyugat-Európában gyakran előfordul (Aachen elsősorban, de Altötting, Compiègne, Goslar, a korai Melk, Klosterneuburg, Hainburg, Vyšehrad stb.). A Kálmán király nevéhez köthető I. dekrétum 22. cikkelyében az istenítéleti székhelyekről szólva Pozsonnyal egyetemben nem említik a „nagyobb prépostságok” között,¹⁸ jóllehet Koszta véleménye szerint mindkettő társaskáptalan lehetett. Ennek magyarázata az lehet, hogy nem királyi, hanem Nyitra hercegi alapítás volt. Ez a felfogás lényegében elfogadható.

Kérdéses azonban Pozsony korai prépostsága. Ez sokak szerint egy, a detronizált királytól, Salamontól származó alapítás lehetett. Véleményem szerint viszont a 12. században hozták létre. Mivel Salamon 1074. évi elűzése után csupán Pozsonyt és Mosont, valamint környéküket tartotta kézben, a pozsonyi prépostság birtokainak e környéken kellene feltűnnie. Azonban ezek döntően a Csallóköz középső részén, a Kis-Kárpátok lábainál, valamint Nagyszombattól délre helyezkednek el, Salamon esetleges fennhatósági körzetébe csupán csak a Feketevíz melletti Papfalva birtoktömbje sorolható, Moson vármegyében pedig csak Pozsonnyal szemben voltak birtokai, amelyeket azonban csak a 13. század végén kapott meg az egyház.¹⁹ Így Pozsony társaskáptalanjának – mivel Kálmán híres törvényhelyében a nevezetes *necnon* kötőszó elsődleges mivolta miatt nem is tekinthető prépostságnak – 11. századi alapítása valószínűtlen.

¹⁸ „Judicium ferri et aque in aliqua ecclesia fieri interdicimus, nisi in sede episcopali et maioribus prepositoriis, necnon Posanii et Nitrie”. In: ZÁVODSZKY LEVENTE: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: a törvények szövege.) Bp., 1904. 180. p.; Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk.: Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.) 178. p. (Ford.: Körmendi Tamás, bev., jegyz.: Zsoldos Attila.)

¹⁹ C. TÓTH NORBERT – LAKATOS BÁLINT – MIKÓ GÁBOR: A pozsonyi prépost és a káptalan vizsálja. (1421–1425) Bp., 2014. térkép; GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp., 1963–1998. IV. 148. p.

A hercegség 12. század eleji megszüntetésekor átalakították a nyitrai társaskáptalant, és egy püspökséget hoztak létre Nyitra központtal. A 12. századi püspökség nem csupán az eltelt több évszázad miatt sem köthető a 880-ban itt létrejött egyházmegyéhez, hanem szerepe és jogállása tekintetében sem. A püspökségnek a 12. század végéig bizonytalan az önálló területe, Esztergom nyitrai főesperesei is felügyelték ezt a régiót, és úgy tűnik, nem volt önálló tizedszedési joga. Birtokai ugyan voltak, de korlátozott volt azokhoz való jogosultsága. Végezetül: káptalanjának nem volt prépostja, a dómdékán vezette a kicsiny testületet. Itt is vita alakult ki Koszta László és e sorok írója között. Koszta szerint a préposti javadalomból hozták létre a nyitrai püspöki javadalmat, míg véleményem szerint maga a nyitrai prépost lett püspök, Koszta alább ismertető meggyőző teóriája szerint Esztergom *Eigenbischof*-ja, ezért tűnt el a préposti dignitás évszázadokra a nyitrai káptalanból.

Miként imént megelőlegeztem, Koszta László szerint kezdetben Nyitrán egy, a salzburgi érsekség gurki magánpüspökségéhez (*Eigenbistum*) (1072) hasonló püspökséget hozott létre az esztergomi érsek, amelynek önálló területét sem különítették el az esztergomi főegyházmegyétől. Szerepe az volt, hogy a benépesedő északnyugat-magyarországi peremterületeken erősítse a magyar egyház jelenlétét. Megakadályozta, hogy a környező külföldi egyházmegyék joghatóságukat kiterjesszék a területre. Nyitrán csak a 12–13. század fordulóján alakították ki az esztergomi érsektől már csak szuffragáneusi függésben lévő püspökséget. Ezzel magyarázható egyebek mellett az is, hogy két azonos nevű, nyitrainak nevezett főesperesség jött létre a Felvidék nyugati részén.²⁰

Néhány szót még kell a német (osztrák) analógiáról is szólni: Gurk az újkorig megmarad *Eigenbistum*-nak, minden függetlenedési törekvése ellenére, sőt a 13. században újabb *Eigenbistum*-ok szerveződtek a salzburgi érsekség területén: Chiemsee, Seckau, Lavant.²¹

Eigenbistum-ok létezése más hazai egyházaknál is felmerült: Szerém (1229) főpásztorát már Koller József Kalocsa segédpüspökének, a püspökséget Udvardy József pedig Kalocsa *Eigenbistum*-ának tekintette,²²

²⁰ THOROCZKAY, 2009. 89–107. pp. passim; KOSZTA LÁSZLÓ: A nyitrai püspökség létrejötte. (Nyitra egyháztörténete a 9–13. században.) In: *Századok*, 2009. 257–318. pp.

²¹ SEIDENSCHNUR, W.: Die Salzburger Eigenbistümer in ihrer reichs-, kirchen- und landesherrlichen Stellung. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*, 1919. 177–287. p.; OBERSTEINER, J.: Die Bischöfe von Gurk. (1072–1822) Klagenfurt, 1969.; HEINEMEYER, W.: Zur Gründung Bistums Gurk in Kärnten. In: *Historische Forschungen für Walter Schlesinger*. Hrsg.: Beumann, H. Köln, 1974. 495–512. pp.; WEINFURTER, S.: Salzburger Bistumsreform und Bischofspolitik im 12. Jh. Köln, 1975.; RINNERHALER, A.: Das Salzburger Privileg der freien Verleihung der Eigenbistümer Gurk, Chiemsee, Seckau und Lavant aus der Sicht kirchlicher und weltlicher Quellen. In: *Salzburg und der Heilige Stuhl im 19. und 20. Jahrhundert*. Festgabe zum 75. Geburtstag von Erzbischof Georg Eder. Hrsg.: Paarhammer, G.–Rinnerthaler, A. Frankfurt am Main, 2003. 301–366. pp.

²² KOLLER, JOSEPHUS: *Historia episcopatus Quinqueecclesiensis*. I–VII. Quinqueecclesiis, 1782–1812. II. 20–23. p.; UDVARDY JÓZSEF: Kalocsai érsekség. In:

míg Ternovác Bálint joggal cáfolta mindezt (hivatkozott a pápai bulla önállóságot tükröző kitételeire, a szenternyei székeskáptalan prépostjának létezésére, valamint arra: 1254-től a szerémi püspökök szerepelnek a királyi oklevelek *series dignitatum*-aiban).²³ Esetleg *Eigenbistum* létrehozása kísérletének lehet tekinteni, hogy az Esztergomi Érsekség északi részén elterülő Szepesi Prépostság 13. század végi prépostját, Jakabot 1293-ban püspökké szentelték, és haláláig, 1301-ig püspöki címmel élt. Jakabot Lodomér esztergomi érsek *vicarius episcopus noster*-nek említi.²⁴ Tehát itt inkább mégiscsak annak lehetünk tanúi, hogy a Magyarországon olykor területi hatáskörrel rendelkező királyi prépostok (Pozsony, Szeben, Szepes) egyikét méginkább kiemelik, és püspökké szentelik, de ez egyedi eset maradt. Azaz igazi magyarországi *Eigenbistum*-nak – valószínűleg – csak a korai nyitrai püspökséget tekinthetjük Koszta László kutatásai alapján.

A fenti három egyháztörténeti kérdés – mint a bevezetőben említettem – hosszú évtizedek óta foglalkoztatja más és más intenzitással a magyar medievisztikát. Némelyiknél – úgy tűnik – a véglegeshez közelítő megoldást lehetett kínálni, némelyik pedig – ez minden kockázat nélkül megjósolható – újabb és újabb megoldási javaslatokra fogja sarkallni a magyar egyháztörténetírás képviselőit.

Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál – Makk Ferenc. Bp., 1994. 318. p.

²³ TERNOVÁCZ BÁLINT: A szerémi latin püspökség alapításának és korai történetének vitás kérdései. In: *Századok*, 2013. 457–470. pp., 460–462. pp.

²⁴ KOVÁCS ZSUZSANNA: A Szepesség egyházi állása a középkorban. In: *Egyházak a változó világban* Szerk.: Beke Margit – Bárdos István. Esztergom, 1991. 145–147. pp.; LABANC, PETER: *Spišskí prepošti do roku 1405*. Krakow, 2011. passim.